

ХҒТАР 11.01.11
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-6887-2024-149-4-205-216>

Қазақстанның дамуындағы диаспораның рөлі мен маңызы

Р.Ж. Бекжанова¹ , К.И. Кобландин² , З.К. Курманов³

¹Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

²«Отандастар» қоры, Астана, Қазақстан

³Қырғызстан Республикасы СІМ Дипломатиялық академиясы, Бішкек, Қырғызстан

(E-mail: raia_kz@mail.ru, kkalybek@mail.ru, zkurmanov@mail.ru)

Аңдатпа. Иммигранттар қауымдастығының қарқынды өсуі және олардың институттануы адамдарды адамзат дамуының сценарийлерінің бірі ретінде «әлемнің диаспоризациясы» туралы айтуға мәжбүр етті. Қалай болғанда да, бұл процесс тереңдеп, барған сайын жаңа формаларға ие болуда, ал диаспоралардың рөлі мен олардың қоғамға ықпалы күшейе түсуде. Ғылыми қоғамдастықта өрбіген пікірталас осы өзгеретін құбылысты зерттеуде қанша сұрақтар қалатынын және оны түсінудегі зерттеушілер арасындағы айырмашылықтардың қаншалықты үлкен екенін көрсетеді.

Бүгінде біз әлемде көші-қон процестерінің ұлғаюын байқап отырмыз, бұл процесс иммигрант этникалық қауымдастықтардың тығыз өзара іс-қимылымен қатар жүреді. Бұл жағдай табиғи, өйткені көшіп келген иммигранттар біртұтас болуға ұмтылады, алғашқы жылдары олардың алдында әдетте өмір сүру үшін ғана емес, сонымен бірге өздерінің әдет-ғұрыптарын, дәстүрлерін, тілін сақтау үшін бірігу міндеті тұр. Жоғарыда аталған процесс оларды бұрыннан бар диаспораларға қосылуға немесе жаңа диаспоралар құруға мәжбүр етеді. Жыл сайын әлемде диаспоралар саны үздіксіз артып келеді.

Диаспоралардың мемлекеттерге айтарлықтай әсер ететіндігі даусыз. Олар елдің демографиялық құрылымына, этникалық және конфессиялық құрамына әсер етеді. Диаспоралар өздерінің дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, әдет-ғұрыптарын сақтап қана қоймай, көбінесе қоғамға жат құндылықтарды жүктейді.

Мақалада авторлар диаспораның рөлі мен маңыздылығын зерттейтін халықаралық тәжірибені ғана емес, оның Қазақстанның диаспоралық саясатының дамуына әсерін де талдайды. Мәселен, елімізде Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясатының тұжырымдамасы қабылданды, онда шетелде қазақ диаспорасы мен қазақ тілін қолдау жөніндегі мақсаттар мен міндеттер айқындалды, көші-қон процестерін реттеу мәселелері жөніндегі заңға қол қойылды.

Түйін сөздер: диаспора, диаспоралық қоғамдастық, көші-қон, репатриация, диаспоралық саясат, академиялық ұтқырлық, ғылыми кадрлар.

Кіріспе

XX-XXI ғасырлар тоғысындағы халықаралық жүйенің трансформациясы, соның ішінде КСРО-ның ыдырауы және жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы бүкіл әлемдік қоғамдастық өмірінің саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени-гуманитарлық салаларында маңызды өзгерістерге әкелді, диаспоралық қауымдастықтардың құрылуы мен дамуына ықпал еткен сыртқы көші-қонның одан әрі кеңеюі мен қарқындылығына әсер етті.

Тәуелсіздік таңында "Дүниежүзі қазақтар қауымы" республикалық қоғамдық бірлестігі (Дүниежүзілік қазақтар қауымдастығы, 1992) және "Отандастар қоры" коммерциялық емес акционерлік қоғамы (2017) құрылды, шетелде тұратын отандастарды қолдаудың, сондай-ақ қазақтарды тарихи Отанына қайтарудың мемлекеттік бағдарламалары қабылданды. Қазақ диаспорасы мен отандастарының проблемаларына, жан-жақты ынтымақтастықты нығайтуға, ұлттық бірегейлікті сақтауға, әлемдік қоғамдастықты қазақ халқының тарихымен, мәдениетімен және өнерімен кеңінен таныстыруға ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев маңызды көңіл бөлуде.

Бүгінгі таңда мемлекеттің диаспорамен және ирредентпен ынтымақтастықтағы рөлін күшейту, көші-қон және диаспоралық саясатты жүргізу көбінесе әлем мемлекеттерінің, оның ішінде Қазақстан Республикасының стратегиялық және ұлттық мүдделеріне байланысты. Диаспоралық саясат біздің еліміздің дамуы үшін маңызды шарт болып табылады, ол тек Қазақстан халқының шоғырлануы мен бірлігіне ғана емес, сонымен бірге тағдырдың талқысымен өзінің тарихи Отанынан тыс қалған отандастарымыздың қорғаушысы болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясат тұжырымдамасы қабылданды, онда шетелде қазақ диаспорасы мен қазақ тілін қолдау жөніндегі мақсаттар мен міндеттер айқындалды, көші-қон процестерін реттеу мәселелері жөніндегі заңға қол қойылды, оған сәйкес "оралман" термині "қандас" сөзімен ауыстырылды, қандастарда қолдау саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру жөнінде мемлекеттік бағдарламалар әзірленіп жатыр.

Сонымен қатар, диаспора қоғамдық-саяси және этномәдени құбылыс ретінде өзінің ұлттық мүдделерін ілгерілету және Қазақстан Республикасының сыртқы саяси имиджін жақсарту құралы ретінде елдің сыртқы саясатының мақсаттарын іске асыруға ықпал етуі тиіс, бұл көп қырлы ғылыми және қолданбалы зерттеулердің қажеттілігін өзектендіреді.

Бұл ретте шет мемлекеттердің диаспорасын қалыптастыру және дамыту мәселелерін және олардың отандастарға қатысты саясатын, диаспоралық және сыртқы саясатын, мигранттардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау саласындағы заңнамалары және т.б. салыстырмалы талдау, диаспоралық қоғамдастықпен өзара әрекет және ынтымақтастық тетіктерін құрудың халықаралық тәжірибесі және оны Қазақстандағы практикалық қызметте пайдалану әзірге жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр, ал қолда бар материалдар шашыраңқы және белгілі бір сипатта ғана [1, 3 б.].

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында тарихи әдіс оның көмегімен диаспоралардың пайда болуы мен дамуы, мемлекеттердің қалыптасуы мен даму заңдылықтары негізделді. Белгілі бір мемлекеттің тарихындағы даму эволюциясы барысында оларды мұқият зерттеу арқылы қолданылды.

Шетелдік және отандық дереккөздердің материалдары негізінде салыстырмалы талдау арқылы диаспора құбылысы қарастырылды. Жаһандану дәуірінде диаспоралардың маңыздылығы және олардың қазіргі әлемдегі әлеуметтік-экономикалық және саяси процестерге әсері артып келеді. Соңғы онжылдықта бүкіл әлемде және біздің елімізде тұратын халықтардың мәдениеті мен дүниетанымына әсер еткен елеулі өзгерістер болды. Жаһандану процесі мемлекетаралық шекаралардың жойылуына және мәдениетаралық байланыстардың күшеюіне алып келді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бүгінгі таңда диаспоралар жаңа, тәуелсіз мемлекеттерде өмір сүреді және дамиды, онда олар қабылдаған мемлекеттің әлеуметтік-мәдени ортасында өз орнын табу қажеттілігіне тап болады. Бұл ретте олар өздерін байырғы этноспен салыстырғанда шағын этнос ретінде сезінуі, ассимиляцияға қарсы тұру, тарихи Отанымен байланысын және ұлттық бірегейлікті сақтау үшін әлеуметтік эмансипацияның қиын кезеңдерінен сезінулері қажет.

Диаспора бүгінде табиғи көпір функциясын орындайды және халықаралық қатынастардың құрылысын жаңа кезеңге шығарады, өйткені ол ата – бабалар мен олардың мәдениеттері арасындағы байланыстардың маңызды объектісі және белсенді субъектісі болып табылады. Олардың қазіргі мәртебесі мен даму перспективаларына, яғни тұрғылықты ел аумағында өз қызметін жалғастыру немесе тарихи отанына оралуға күш табады.

Этностарды біріктіру және қоғамда тұрақтандыруды нығайту мақсатында ел аумағында тұратын барлық ұлттарды зерттеу қажеттілігі туындайды. Кез-келген халықтың экономикалық, әлеуметтік, мәдени және демографиялық ерекшеліктерімен байланысты өзіне тән ерекшелігі болады. Диаспоралардың маңыздылығын жете бағаламау қарама-қайшылықтардың жинақталуына және мемлекеттің ішкі саяси өмірінің тұрақсыздығына әкелуі мүмкін, бұл сөзсіз оның тұтастығының бұзылуына әсер етеді. Шетелде өзінің диаспорасымен байланыс орнату және қолдау арқылы мемлекет оларға гуманитарлық қолдау көрсетіп қана қоймай, бірқатар саяси және экономикалық міндеттерді шешу мақсатында өзара тиімді ынтымақтастық орнатады [2, 36-38 ББ.].

Диаспора феномені көп өлшемді зерттеулерге бағытталған, бірақ "диаспораны" түсінудің өзі әлі күнге дейін нақты анықтамаға ие емес және оны ғалымдар әр түрлі түсіндіреді. Түсіндірме, толығырақ айтқанда, диаспора әртүрлі ғылымдар мен пәндерді – тарих, әлеуметтану, этнология, саясаттану, мәдениеттану құралы болып табылады.

"Диаспора" термині грек тілінен шыққан. Ол diaspeirein – рассеивать(ся), рассыпать, раздавать, расточать етістіктерінен құралған және ертедегі грек мәтіндерінде кездеседі.

Диаспора құбылысын теориялық тұрғыдан түсінуге батыстық зерттеушілер үлкен үлес қосты Дж. Армстронг (D.Armstrong), Р.Брубейкер (R.Brubaker), М.Дабэг (M.Dabag), Дж.Клиффорд (J.Clifford), У.Коннер (W.Conner), Р.Коэн (R.Cohen), У.Сафран (W.Safran), Г.Шеффер (G.Sheffer), М. Эсман (M. Esman) және басқалар.

Қарастырылып отырған тақырып аясында Г.Шеффер келесі диаспоралардың типтерін ұсынады:

- терең тарихи тамыры бар диаспоралар (бұған армян, еврей және қытай кіреді);
- "ояу" диаспоралар (Еуропадағы және Азиядағы американдықтар және АҚШ-тағы скандинавтар);
- "жас" диаспоралар (оларды гректер, поляктар және түріктер құрайды);
- "жаңадан пайда болған", яғни олардың қалыптасуының бастапқы кезеңінде ғана (оларды корейлер, филиппиндіктер, сондай-ақ бұрынғы кеңестік республикалардағы орыстар енді ғана қалыптастыра бастады);
- "үйсіз", яғни өз мемлекеті жоқ (күрдтердің, палестиналықтардың және сығандардың диаспоралары осы санатқа жатады);
- "этноұлттық" – диаспоралардың ең көп таралған түрі. Олардың тән ерекшелігі – олар "өз" мемлекетінің көрінбейтін қатысуын сезінеді;
- «шашыраңқы» диаспоралар және жинақы тұратын диаспоралар [3, б. 162-164].

Батыстың басқа ғалымдары Х. Мойе, М. Айсати және А. Плюма АҚШ, Германия, Ұлыбритания, Италия және Нидерланды елдерінің ғылыми зерттеулерінің миграциялық траекторияларын талдайды. Олар ғылыми кадрлар айналымының нақты сипаттамаларын береді (көші-қон географиясы, тәртіптік бөлім, ұйымдарды – тарту орталықтарын анықтау және т.б.) [4, б. 928].

Ресейде бұл тақырыпқа қызығушылық 1990 жылдардың екінші жартысында ғана пайда болды. Демограф ретінде А.Г. Вишневский, XIX-XX ғасырлардағы Ресей тарихы ең ежелгі және әйгілі екі диаспораның, еврей мен армянның тарихымен тығыз байланысты болғанына қарамастан, КСРО-да «диаспора» ұғымы онша танымал болмады, ал құбылыстың өзі зерттеушілердің назарын аударған жоқ. Ғалым мұның түсіндірмесін Ресейде, Кеңес империясында халықтардың территориялық қоныстануы халықтардың жаппай көшіп-қонуына ықпал етпегендігімен сипаттайды [5, б. 115-116].

В.Д. Попков ұсынған типология өте қызықты. Ол диаспораларды сегіз критерий бойынша жіктейді.

1. Тарихи тағдырдың ортақтығы. Осы критерий бойынша екі түрі ерекшеленеді:

1) мүшелері бұрынғы мемлекетінің аумағында, бірақ бөлініп шыққан Мысырдан шығу елінен тыс жерде тұратын диаспоралық құрылымдар (мысалы, Ресейдегі армян немесе Әзірбайжан диаспоралары, Орта Азия мемлекеттеріндегі орыс (және "орыс тілді") қауымдастықтары);

2) мүшелері бұрын жаңа тұрғылықты жерімен біртұтас құқықтық, тілдік өріспен байланысты болмаған және ешқашан біртұтас мемлекеттің құрамына кірмеген диаспоралық құрылымдар (бұларға қазіргі диаспоралардың көпшілігі жатады – мысалы, АҚШ-тағы немесе Франциядағы армяндар, Германиядағы түріктер және т.б.).

2. Заңды мәртебе. Бұл критерий сонымен қатар барлық диаспораларды екі түрге бөлуге мүмкіндік береді:

1) мүшелері қабылдаушы аймақтың аумағында заңды болу үшін қажетті ресми заңды мәртебеге ие қауымдастықтар (бұл елді мекен азаматының мәртебесін, тұруға ықтиярхатты, босқын мәртебесін және т.б. қамтиды);

2) мүшелері қабылдаушы елдің аумағында негізінен болатын қауымдастықтар заңсыз және олардың болуын реттейтін ресми құжаттары жоқ (В.Д. Попков бұл бөліну өте шартты екенін атап көрсетеді, өйткені іс жүзінде әрбір диаспоралық қауымдастыққа заңды мәртебесі бар адамдар да, заңсыз иммигранттар да кіреді).

3. Диаспоралардың пайда болу жағдайлары. Мұнда екі жағдай болуы мүмкін. Біріншісі көші-қонмен байланысты. Адамдар тобы мемлекеттік шекараларды кесіп өтіп, бір аймақтан екінші аймаққа ауысады, нәтижесінде жаңа диаспоралық қауымдастықтар пайда болады немесе бұрыннан барлары толықтырылады. Екінші жағдай шекаралардың өздері қозғалуын болжайды: бір немесе басқа топ орнында қалады және "кенеттен" этникалық азшылық жағдайында диаспоралық қауымдастық құруға мәжбүр болады (ең жарқын мысал бұрынғы Кеңес Одағының республикаларындағы орыстар болуы мүмкін).

4. Қоныс аударуға ынталандыру сипаты. Осы критерийге сәйкес диаспоралық құрылымдар бөлінеді:

1) мысалы, экономикалық себептермен қозғалатын адамдардың ерікті қозғалысы нәтижесінде пайда болған (мысалы, ЕО елдеріндегі "жаңа" диаспоралық қауымдастықтардың көпшілігі, мысалы, Германиядағы түріктер немесе поляктар);

2) Әр түрлі әлеуметтік, саяси өзгерістер немесе табиғи апаттар салдарынан осы этникалық топ мүшелерін бастапқы аймақтан "экструдтау" нәтижесінде пайда болған (бұл санатқа қоныс аударуға мәжбүрлеу нәтижесінде пайда болған классикалық диаспоралардың көпшілігі, сондай-ақ бірінші және екінші толқындардың орыс эмиграциясы жатады).

5. Қоныс аймағының аумағында болу сипаты. Осы критерий бойынша диаспоралар үш түрге бөлінеді: 1) мүшелері жаңа территорияда тұрақты болуға, яғни қоныстанған елдің отырықшы болуына және азаматтығын алуға бағытталған қауымдастықтар; 2) мүшелері жаңа қоныс аймағын транзиттік аймақ ретінде қарастыруға бейім қауымдастықтар, олар көші-қонның жалғасуы немесе шығу еліне оралуы керек; 3) мүшелері Мысырдан шығу елі мен жаңа қоныс аймағы арасындағы үздіксіз көші-қонға бейімделген қауымдастықтар (мысалы, Ресейдегі көші-қонына бағдарланған әзірбайжандардың едәуір бөлігі).

6. Жаңа қоныс аймағында "базаның" болуы. Мұнда екі түрі ерекшеленеді:

1) мүшелері қоныстану аймағында ұзақ уақыт тұратын (немесе өмір сүрген) диаспоралық құрылымдар тарихи тұрғыдан жаңа тұрғылықты жерімен байланысты және оның мәдениеті, қоғамымен өзара әрекеттесу тәжірибесі бар. Мұндай диаспоралар қалыптасқан байланыс желілерінің болуымен ерекшеленеді, ұйымдастырудың жоғары деңгейіне және экономикалық капиталға ие (Ресейдегі еврей немесе армян диаспоралары типтік мысалдар болып табылады);

2) салыстырмалы түрде жақында пайда болған және қабылдаушы аймақтың мәдениетімен және қоғамымен өзара әрекеттесу тәжірибесі жоқ диаспоралық қауымдастықтар (бұған "жаңа" немесе "заманауи" диаспоралар жатады – мысалы, Германиядағы түріктер немесе Ресейдегі ауғандықтар).

7. Қабылдаушы Халықпен "мәдени ұқсастық". Бұл критерий үш түрге бөлуді қамтиды: 1) жақын мәдени қашықтықтағы қауымдастықтар (мысалы, Ресейдегі украин қауымдастықтары, Түркиядағы Әзірбайжан қауымдастықтары, Ирандағы Ауған қауымдастықтары); 2) орта мәдени қашықтықтағы қауымдастықтар (мысалы, Германиядағы орыс қауымдастықтары немесе Ресейдегі армян қауымдастықтары); 3) алыс қашықтықтағы қауымдастықтар қабылдаушы аймақтың тұрғындарына қатысты мәдени қашықтық (мысалы, Ресейдегі Ауған қауымдастықтары немесе Германиядағы түрік қауымдастықтары).

8. Шығу елінің аумағында мемлекеттік құрылымдардың болуы. Бұл критерий диаспоралық қауымдастықтарды үш түрге бөлуді қамтиды:

1) мүшелері өз мемлекеті, тарихи Отаны бар диаспоралық қауымдастықтар, оларға өз еркімен оралуға немесе жаңа қоныс аймағының билігі жібергенде келеді;

2) "мемлекетсіз" диаспоралар, олардың мүшелерінде ресми түрде танылған мемлекет жоқ, олар болуы мүмкін қолдауға сене алады (мысалы, сығандар, палестиналықтар, 1947 жылға дейін – еврейлер) [6].

Жоғарыда келтірілген типология диаспора құбылысының қаншалықты күрделі және түсініксіз екенін көрсетеді. Сондықтан бірде-бір зерттеуші әлі күнге дейін барлығына жуықтап нақты сәйкес келетін анықтама бере алмағаны таңқаларлық емес. Ресейлік ғалым А.Ю. Милитарев дұрыс атап өткендей, "қазіргі әдебиетте бұл термин әр түрлі процестер мен құбылыстарға ерікті түрде қолданылады, оған белгілі бір автор немесе ғылыми мектеп анықтама беру керек деп санайтын мағынаны енгізеді" [7, С. 5].

Сондай-ақ, авторлар М.А. Юревич, В. А. Малахов, Д.С. Аушкап «Отандастармен өзара әрекеттесудің әлемдік тәжірибесі: Ресейге арналған сабақтар» атты қызықты ғылыми мақалаларында ұлттық ғылыми диаспорамен тығыз қарым-қатынас қоғамның ғылыми-техникалық әлеуетін нығайтудың ажырамас бөлігі болып табылады деген қорытындыға келді. Академиялық зерттеулер шеңберінде ғылыми кадрлардың жаһандық айналымының өзіндік ерекшеліктері белгіленді, олар эмигрант ғалымдар мен донор елдің жемісті ынтымақтастығында көрінеді. Қытай, Үндістан, Корея, Тайвань және Иран мысалындағы мақалада ұлттық ғылыми диаспораларға қатысты жүйелік саясатты құрудың сәтті тәжірибесі көрсетілген. Ресейге келетін болсақ, мемлекет тарапынан бұл бағыттағы шаралар келісілмеген және сәйкес келмейтін ретінде сипатталады. Авторлар ресейлік ғылыми диаспорамен ынтымақтастықты кеңейтуге ықпал ететін ұсыныстарды тұжырымдайды [8, С. 688-689].

Қазақстан Республикасы посткеңестік кезең мен мемлекеттің қалыптасу қиындықтарын еңсере отырып, өзінің тарихи отанынан тыс жерлердегі, өмірдің барлық салаларындағы отандастармен байланыс орнатуға ұмтылады және мұндай тәсіл еліміздің даму кезеңімен ұйғарылады. Қазақстан Республикасының дербес көші-қон саясатын жүргізуі сонымен қатар, теориялық және практикалық білімнің, түрлі

гуманитарлық ғылымдардың (тарих, этнология, философия, демография, әлеуметтану, социолінгвистика, филология) тоғысындағы қазақ диаспорасының проблемаларын, шет елдердегі этникалық қазақтардың әлеуетін, олардың көші-қон көзқарастарын зерделеудің өзектілігі мен маңыздылығын атап өтті.

"Қазақ диаспорасы" термині де әлемдік ғылыми терминологияда жалпыға бірдей танылды, Қазақстан Үкіметінің, Мемлекеттік органдардың ресми құжаттарына енді, ғылыми және публицистикалық әдебиеттерде кеңінен таралды. Диаспоролог-ғалымдардың, демографтардың қазақстандық мектебі қалыптасты, қазақ диаспорасының тарихын зерттеу тарихы бойынша ғылыми жинақтар шығарылды [9].

Қазақ диаспорасының проблемалары бойынша Қазақстан ғылымындағы алғашқы жиынтық еңбектердің бірі – белгілі ғалым Г.М. Меңдіқұлованың «Қазақ диаспорасының тарихи тағдыры: оның пайда болуы мен дамуы» [10], еңбек 2006 жылы "Қазақ диаспорасы: тарих және қазіргі заман" деп аталатын кеңейтілген нұсқада қайта басылды.

Қазақ диаспорасын зерттеу бойынша тарихнама және деректану мәселелері Ю.М. Абдусалиева мен Ж. У. Каранованың мақалаларында да егжей-тегжейлі баяндалған [11].

Шет елдердегі кез-келген диаспораның өміріндегі маңызды фактор оның шетелдегі саны болып табылады. Айта кету керек, Қазақстан аумағынан тыс жерлерде әртүрлі зерттеулер бойынша 5,5-7 млн-ға дейін этникалық қазақтар (40-тан астам елде) тұрады, олардың көпшілігі Қазақстанмен шекаралас жерлерде тұрады. Ресей қазақтарының басым бөлігі (шамамен 1 млн.) Ресей – Қазақстан шекарасы бойында тұрады. Қытайда қазақтардың саны әртүрлі бағалаулар бойынша 1,5-1,8 млн. адам, Өзбекстанда - 1 миллионнан астам, Моңғолия – 120 мыңнан, Қырғызстан - 36 мыңнан, Түркияда - 20 мыңнан астам адам, Иранда – 5 мыңға жуық адам және т.б. [12].

Этникалық қазақтар сонымен қатар Орталық Азия, Иран және Ауғанстан, АҚШ, Канада, Еуропа елдерінде (Германия, Ұлыбритания, Швеция, Дания және т.б.), посткеңестік мемлекеттерде тұрады.

Дамудың қазіргі кезеңінде қазақ диаспорасы үшін мынадай процестер тән: этникалық бірегейлікті сақтау, Қазақстанға оралу және дамыған шет елдерге көшу [13].

Бұл ретте тәуелсіз және дербес мемлекет құрылғаннан кейін (1991 ж.) Қазақстанға: 1) қазақ оралмандарын тарихи отанына қайтаруды ұйымдастыру; 2) оларды тұрғын үй, жұмыс және оқу орнымен қамтамасыз ету, оларды жергілікті жерлерде жайғастыруға және бейімдеуге жәрдемдесу; 3) азаматтық құқықтарын беру немесе қалпына келтіру мәселелерін шешуі қажет болды.

Осыған байланысты елімізде көші-қон, репатриация және қазақ диаспорасын қолдау мәселелері бойынша нормативтік-құқықтық актілер қабылданды, Көші-қон және демография жөніндегі агенттік, ҚР Ішкі істер және Әлеуметтік қорғау және еңбек министрліктеріндегі тиісті органдар, Дүниежүзілік қазақтар қауымдастығы және "Отандастар қоры" құрылды, осындай шаралар Қазақстанға өз отандастарына қамқор мемлекет ретінде жетекші мемлекеттердің бірі болуға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері.

– КСРО ыдырағаннан кейін қуатты көші-қон ағыны пайда болғандықтан, диаспорацияның жаңа процесі басталды. Қазіргі уақытта әр елде әртүрлі диаспоралар, соның

ішінде ирреденттер тұрады. Мақалада "диаспора" ұғымының бірнеше анықтамалары ашылды, сонымен қатар осы терминнің пайда болу тарихы қарастырылды.

– Мақалада диаспора құбылысының қаншалықты күрделі және түсініксіз екенін көрсететін нақты типология берілген. Қазақстан Республикасының саясатында басым мәселелердің бірі шетелдегі қазақ диаспорасы болып табылады. Сондай-ақ, мақалада еліміздің мемлекеттік органдарының шетелдегі қазақ диаспорасын қолдау және өзара қарым-қатынасы мәселелері бойынша қысқаша шолу жасалды.

– Диаспоралар қабылдаушы елдерге қатты әсер етеді. Олар демографиялық құрылымын, этникалық және конфессиялық құрамын өзгертеді. Диаспоралар өздерінің дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, әдет-ғұрыптарын сақтап қана қоймай, көбінесе қоғамға жат құндылықтарды жүктейді. Диаспоралардың қабылдаушы елдердің ішкі саясатына ғана емес, сыртқы саясатына да әсері артып келеді, өйткені айтарлықтай қаржылық ресурстарға ие ірі трансұлттық диаспоралар жақында олар үшін Отан болған және олармен тығыз байланыста болған елдердің мүдделерін белсенді түрде қолдайды.

– Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ғылыми диаспораға қатысты дәйекті мемлекеттік саясат болмаса да, шетелге кеткен ғалымдар әріптестерімен байланыста бола отырып, дәріс оқуға келіп, ынтымақтастыққа қатыса отырып, өз Отанының ғылыми-техникалық әлеуетін дамытуға белсенді үлес қосуда деп тұжырымдауға болады.

Қорытынды

Жаһандану дәуірінде диаспоралардың маңыздылығы және олардың қазіргі әлемдегі әлеуметтік-экономикалық және саяси процестерге әсері артып келеді. Соңғы онжылдықтарда бүкіл әлемде біздің елде тұратын халықтардың мәдениетіне әсер еткен айтарлықтай өзгерістер болды. Жаһандану процесі мемлекетаралық шекаралардың жойылуына және мәдениетаралық байланыстардың күшеюіне алып келді.

Мемлекет шетелдегі отандастарды қолдауға, бағдарламалар әзірлеуге, тиісті мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктер құруға тиіс. Бұл үдерісте көбінесе шетелдегі отандас ғалымдар қауымдастығының диаспоралары, сондай-ақ ұлттық-мәдени орталықтар шыққан ел мемлекетінің тікелей қатысуынсыз құрылатындар маңызды рөл атқарады. Бұл жағдайда мемлекетке олармен байланыс орнату және олардың Отандағы ғалымдар мен ғылыми ұйымдармен өзара қарым-қатынасы үшін қолайлы жағдайлар жасау, сондай-ақ шетелдегі отандастар арасында ұлттық бірегейлікті сақтауды қолдау ғана қалады.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, отандас ғалымдармен қарқынды және жүйелі ынтымақтастық ғылыми диаспора мүшелерінің отанына оралуына және оларды өз елінің ғылыми саласына тартуға ықпал етеді. Мұндай нәтижеге өзара қарым-қатынас форматтары мен нәтижелерін айқындайтын ресми құжаттарды қабылдайтын және нақты бастамаларды іске асыратын мемлекеттік органдардың күш-жігерінің арқасында қол жеткізіледі. Соңғылары ең белсенді эмигрант ғалымдардың қатысуымен тікелей жасалады.

Авторлардың қосқан үлесі.

Р.Ж. Бекжанова – зерттеу материалдары мен әдіс-тәсілдерді қолдана отырып жұмыс жасау, теориялық материалдарды жинақтау және талдау жүргізу; әдебиетпен жұмыс, материалдар жинау және талдау, ғылыми мақаланы талапқа сай рәсімдеу.

К.И. Кобландин, З.К. Курманов – ғылыми мақаланың мақсат-міндеттерін айқындау, зерттеу материалдары мен әдіс-тәсілдерді қолдана отырып жұмыс жасау, теориялық материалдарды жинақтау және талдау жүргізу.

Әдебиеттер тізімі

1. Международный опыт взаимодействия и поддержки диаспоральных сообществ (информационный справочник). Под редакцией Н.Абыкаева. - Нур-Султан, 2020. - 536 с.

2. Рудица Н.Б., Нургалиев Р. Значимость диаспор и их влияние на социально-экономические и политические процессы в современном мире // Вестник Инновационного Евразийского университета. – 2014. - № 4. – С. 36-38.

3. Шеффер Г. Диаспоры в мировой политике // Диаспоры. – Москва, 2003. – №1. – С. 162–184.

4. Moed H.F. et al. Studying scientific migration in Scopus // Scientometrics. 2013. V. 94. № 3. P. 929–942.

5. Вишнеvский А.Г. Национальные отношения. Распад СССР: этнические миграции и проблема диаспор // Общественные науки и современность, 2000, №3. – С. 115-130.

6. Попков В.Д. Некоторые основания для типологии диаспор [Электронный ресурс]. URL: <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---0kongress> (дата обращения: 17.04.2024)

7. Милитарев А.Ю. О содержании термина «диаспора» (к разработке дефиниции) // Диаспоры. – Москва, 1999. – № 1. – С. 24–33.

8. Юревич М.А., Малахов В.А., Аушкап Д.С. Мировой опыт взаимодействия с учеными соотечественниками: уроки для России // Вестник Российской академии наук. – 2019. - Т. 89, № 7, - С. 688-698.

9. Қазақстан және шетелдегі қазақтар // Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Атажұрт, 2012. – 370 б.

10. Казахская диаспора Центральной Азии // История – культура – памятники. Материалы международной научной конференции. – Алматы: Елтаным, 2015. – 428 с.

11. Казахская диаспора и репатриация (1991-2012). – Алматы: Елтаным, 2015. - 568 с.

12. Мендикулова Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры: Происхождение и развитие. – Алматы: Ғылым, 1997. – 262 с.

13. Каранова Ж.У. Феномен диаспор. [Электронный ресурс]. URL: <https://articlekz.com/article/18467> (дата обращения: 08.02.2021)

References

1. Mezhdunarodnyi opyt vzaimodeistviya i podderzhki diasporal'nykh soobshestva (informatsionnyi spravochnik) [International experience of interaction and support of diasporic communities (information guide)], Pod redaktsiei N. Abykaeva [Edited by N.Abykaeva] (Nir-Sultan, 2020, 544 p.). [in Russian]

2. Rudita N.B., Nurgalieva R. Znachimost' diaspor I ikh vliyanie na sotsial'no-ekonomicheskie I politicheskie protsessy v sovremennom mire [The importance of diasporas and their impact on socio-economic and political processes in the modern world], Vestnik Innavatsionnogo Evraziiskogo universiteta [Bulletin of the Innovative Eurasian University], 4, 36-38 (2014). [in Russian]
3. Sheffer G. Diaspory v mirovoi politike [Diasporas in world politics], Diaspory [Diasporas], 1, 162-184 (2003). [in Russian]
4. Moed H.F. et al. Studying scientific migration in Scopus. Scientometrics, 94 (3), 929-942 (2013).
5. Vishnevskii A.G. Natsional'nye otnosheniya. Raspad SSR: etnicheskie migratsii I problema diaspor [National relations. The collapse of the USSR: ethnic migrations and the problem of diasporas], Obshestvennye nauki I sovremennost' [Social sciences and modernity], 3, 115-130 (2000). [in Russian]
6. Popkov V.D. Nekotorye osnovaniya dlya tipologii diaspor [Some reasons for the typology of diasporas] [Electronic resource]. Available at: <http://lib.socio.msu.ru/1/library?e=d-000-00---0kongress> (Accessed: 17.04.2024). [in Russian]
7. Militarev A.Yu. O soderzhanii termina "diaspora" (k razrabotke defenitsii) [On the content of the term "diaspora" (towards the development of a definition)], Diaspory [Diasporas], 1, 24-33 (1999). [in Russian]
8. Yurevich M.A., Malakhov V.A., Aushkap D.S. Mirovoi opyt vzaimodeistviya s uchenymi siitechestvennikami: uroki dlya Rossii [World experience of interaction with Russian scientists: lessons for Russia], Vestnik Rossiskoi akademii nauk [Bulletin of the Russian Academy of Sciences], 89, 7, 688-698 (2019). [in Russian]
9. Kazakstan zhane sheteldegi kazaktar [Kazakhs in Kazakhstan and abroad], Khalykaralyk gylymi-praktikalyk konferentsiya materialdary [Materials of the international scientific and practical conference] (Atazhurt, Almaty, 2012, 370 p.). [in Kazakh]
10. Kazakhskaya diaspora Tsentral'noi Azii [The Kazakh Diaspora of Central Asia], Istiriya – kul'tura – pamyatniki. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii [History – culture – monuments. Proceedings of the International Scientific Conference] (Eltamym, Almaty, 2015, 428 p.). [in Russian]
11. Kazakhskaya diaspora I repatriatsiya (1991-2012) [The Kazakh Diaspora and repatriation (1991-2012)] (Eltanym, Almaty, 2015, 568 p.). [in Russian]
12. Mendikulova G.M. Istoricheskie sud'by kazakhskoi diaspory: Proiskhozhdenie I razvitie [Historical destinies of the Kazakh Diaspora: Origin and development] (Gylym, Almaty, 1997, 262 p.). [in Russian]
13. Karanova Zh.U. Fenomen diaspory [The phenomenon of the Diaspora] [Electronic resource]. Available at: (Accessed: 08.02.2021)

Р.Ж. Бекжанова¹, К.И. Кобландин², З.К. Курманов³

¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан

²Фонд «Отандастар», Астана, Казахстан

³Дипломатическая академия МИД Республики Кыргызстан, Бишкек, Кыргызстан

Роль и значение диаспоры в развитии Казахстана

Аннотация. Стремительный рост иммигрантских сообществ и их институционализация заставили заговорить о «диаспоризации мира» как об одном из сценариев развития человечества. Так или иначе, процесс этот углубляется и принимает все новые и новые формы, а роль диаспор

и их влияние на общество усиливаются. Развернувшаяся в научном сообществе дискуссия показывает, сколько белых пятен и вопросов остается в изучении этого меняющегося феномена и как велики различия между исследователями в его понимании.

Сегодня мы наблюдаем увеличение миграционных процессов в мире данный процесс сопровождается тесным взаимодействием иммигрантских этнических сообществ. Данная ситуация является естественной, так как иммигранты, переселившись стремятся быть сплочёнными, первые годы перед ними стоит задача как правило, объединиться, чтобы не только выжить, но и сохранить свои обычаи, традиции, язык. Вышеперечисленный процесс заставляет их присоединиться к уже существующим диаспорам, либо создать новые. С каждым годом число диаспор в мире непрерывно увеличивается.

Неоспоримым является факт, что диаспоры оказывают весомое влияние на государства. Они влияют на демографическую структуру, этнический и конфессиональный состав страны. Диаспоры не только сохраняют свои традиции, обычаи, обряды, но зачастую и навязывают обществу чуждые для него ценности.

В статье авторы не только анализируют международный опыт по изучению роли и значимости диаспоры, но и ее влияние на развитие диаспоральной политики Казахстана. Так, в Республике Казахстан была принята Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 гг., где определены цели и задачи по поддержке казахской диаспоры и казахского языка за рубежом, подписан закон по вопросам регулирования миграционных процессов.

Ключевые слова: диаспора, диаспоральное сообщество, миграция, репатриация, диаспоральная политика, академическая мобильность, утечка умов, научные кадры.

R.Zh. Bekzhanova¹, K.I. Koblandin², Z.K. Kurmanov³

¹*Astana International University, Astana, Kazakhstan*

²*Otandastar Foundation, Astana, Kazakhstan*

³*Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kyrgyzstan, Bishkek, Kyrgyzstan*

The role and significance of the Diaspora in the development of Kazakhstan

Abstract. The rapid growth of immigrant communities and their institutionalization forced people to talk about the "diasporization of the world" as one of the scenarios for the development of mankind. One way or another, this process is deepening and taking more and more new forms, while the role of diasporas and their influence on society is growing stronger. The discussion that has unfolded in the scientific community shows how many blank spots and questions remain in the study of this changing phenomenon and how great are the differences between researchers in understanding it.

Today we are witnessing an increase in migration processes in the world, this process is accompanied by close interaction of immigrant ethnic communities. This situation is natural, since immigrants, having resettled, strive to be united, in the first years they are faced with the task, as a rule, of uniting in order not only to survive, but also to preserve their customs, traditions, and language. The above process forces them to join existing diasporas or create new ones. Every year the number of diasporas in the world is continuously increasing.

It is an undeniable fact that diasporas have a significant impact on states. They influence the demographic structure, ethnic and confessional composition of the country. Diasporas not only preserve their traditions, customs, rituals, but often impose alien values on society.

In the article, the authors not only analyze international experience in studying the role and significance of the diaspora, but also its influence on the development of the diaspora policy of Kazakhstan. Thus, in the Republic of Kazakhstan, the Concept of the Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan for 2020-2030 was adopted, which defines the goals and objectives for supporting the Kazakh diaspora and the Kazakh language abroad and signed a law on the regulation of migration processes.

Keywords: diaspora, diaspora community, migration, repatriation, diaspora policy, academic mobility, brain drain, scientific personnel.

Авторлар туралы мәлімет:

Бекжанова Р.Ж. – аға оқытушы, Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан.

Қобландин Қ.И. – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Отандастар» қоры, Астана, Қазақстан.

Курманов З.К. – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Бішкек, Қырғызстан.

Bekzhanova R.Zh. – Senior Lecturer, Astana International University, Astana, Kazakhstan.

Koblandin K.I. – Doctor of Historical Sciences, Professor, Otandastar Foundation, Astana, Kazakhstan.

Kurmanov Z.K. – Doctor of Historical Sciences, Professor, Bishkek, Kyrgyzstan.

© 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).